

L'ART DE LA PAU¹

Josep-Maria Terricabras,
Institut d'Estudis Catalans; Catedràtic de filosofia de la UdG; membre de la junta
l'ICIP.

El títol d'aquesta conferència capgira expressament el títol d'un clàssic del pensament filosòfic xinès, *L'art de la guerra*, que s'ha atribuït tradicionalment a Sunzi, estratega del període dels Regnes Combatents (476-221 aC). Aquest llibre és certament un clàssic del pensament polític, que s'ha de posar al costat de la *República* de Plató -contemporània seva- o del més tardà *El príncep*, de Maquiavel. Es tracta d'una obra redactada fa més de 2.300 anys, una obra breu, que no és simplement un tractat d'estratègia militar, sinó que respira i inspira qüestions i implicacions diverses en el terreny de la teoria política, de la filosofia, l'economia o la psicologia. L'obra ha tingut una influència enorme, també a Occident des que va ser traduïda per primera vegada el 1772 per un jesuïta francès, el pare Jean-Jacques Amiot.

L'art de la guerra comença dient que «la guerra és l'assumpte més important per a l'Estat». I en aquest mateix primer capítol assenyala els cinc factors que s'han de tenir en compte per calcular l'estat de forces que permet emprendre, o no, una guerra: la virtut (que és la cohesió entre els superiors i el poble), el clima (dia/nit, fred/calor, les estacions), la topografia (proximitat, accessibilitat), el comandament (coneixement, credibilitat,

¹ [Text de la conferència amb motiu de la presentació del llibre:
Josep M. Figueres (ed.). *Pau Casals. Escrits i discursos: pau, pau i sempre pau!*. Institut
Català Internacional per la Pau; Angle, 2010. Col·lecció Clàssics de la pau i de la noviolència,
Presentat a la Fundació Pau Casals, a Barcelona, el dia 26 de gener del 2011.]

resolució) i la disciplina (organització, jerarquia, logística). Qui domini aquests cinc factors guanyarà; qui no, serà vençut.

No continuaré pas parlant d'aquest llibre, perquè el llibre que avui de debò ens interessa és el que presentem, de la mà de l'ICIP, de Josep M. Figueres (que ja n'ha parlat), i de la Fundació Pau Casals. Però la reflexió de Sunzi m'ajuda en la meua reflexió, en el capgirament de la seva reflexió. Perquè, tot i que rebutjo l'expressió «si vols la pau, prepara la guerra», accepto, en canvi que per preparar la pau, per realitzar-la, s'han de conèixer els mecanismes, els factors, de la guerra, que s'han d'inhabilitar, desmuntar i fer impossibles.

No sóc pas tan ingenu com per pensar que algun dia arribarem a tenir un món on la pau regnarà de forma absoluta i perpètua. No ho crec. Ho lamento, però no ho crec. Em sembla que tenia raó Freud quan parlava del *malestar* que, inevitablement, ens provoca la civilització -és a dir, el fet de ser humans que viuen amb altres humans i en relació amb grups humans cada vegada més grans-, malestar que, si no vigilem i no ens hi oposem, acaba gairebé necessàriament amb violència -de vegades, violència extrema- contra nosaltres mateixos (repressions de tota mena) i contra els altres (des de l'occisió originària del pare de què parla Freud fins a actes de violència de tota mena contra aquells que impedeixen la satisfacció dels nostres desigs de grup). En aquesta mateixa línia -però no en un sentit biologiesociològic, sinó més aviat en un sentit filosòficometafísic-, també tenia raó Heràclit quan deia que «la guerra [jo diria, la polèmica, la tensió] és el pare de totes les coses». Tota cosa viu en el canvi, en la mutació, en la transformació i en l'evolució, tots vivim no solament *en* tensió sinó *de* la tensió, *gràcies* a la tensió -també es pot traduir parcialment per una paraula més de moda, com «estrès». Al capdavall, sense tensió, sense estrès, sense pulsions, sense vibració -per fer

servir un terme musical- no hi ha vida. I aquesta és justament la qüestió: les pulsions, l'estrès i les tensions són inevitables, fins i tot necessàries; del que es tracta és de saber si es posen al servei de la vida o de la mort, i encara convé també saber al servei de quines vides i de quines morts es posen. Perquè l'experiència històrica ensenya que vivim constantment en la barreja de la vida i de la mort, que la guerra i la pau viuen i malviuen, que sempre conviuen. Per això, el coneixement de la pau reclama el reconeixement de la guerra, i l'opció de la guerra pressuposa l'experiència de la pau (de vegades perduda, de vegades utòpicament somiada).

Així, doncs, parteixo de la idea que la tensió pau/guerra és constitutiva de l'ésser humà, i parteixo també de la constatació que aquesta tensió sovint esclata en pulsions desbordades, en estressos insuportables, en violències destructives, qui sap si autodestructives. I, en els darrers temps, sembla talment com si la tensió pau/guerra es desencadenés amb més freqüència cap a la banda de la guerra, com si el perill de les idees de Sunzi s'hagués fet més gran, més sòlid, més real. No pas només perquè la capacitat destructora de les armes i dels mitjans de guerra siguin molt més grans, molt més eficaços, que mai abans, sinó sobretot perquè la mentalitat de guerra s'ha escampat més enllà dels cercles militars. Avui, moltes relacions socials, econòmiques i comercials es plantegen ja en termes bèl·lics. Avui, els industrials, els directius, els dirigents socials i sovint les famílies adopten terminologia i criteris de guerra. En comptes d'haver entès els horrors i la brutalitat de la guerra, sembla que se n'assumeixen els principis i les conseqüències, sembla que es van adoptant, de diverses formes, els mecanismes de dominació que Sunzi presenta. És per això que, en molts terrenys de la vida, es fa l'elogi de la «superioritat numèrica», es busca la «divisió de la competència», s'ocupen els terrenys, territoris o posicions més favorables -per quedar personalment o comercialment ben posicionats en el mercat-, es planteja i replanteja -sense

gaires més consideracions- el transport ràpid i eficaç de mercaderies, idees i informacions, es valora i premia el lideratge fort, qualsevol lideratge pel fet de ser fort, s'accepten com a bones, per principi, la jerarquia estricta, la disciplina, la logística, la cohesió a l'empresa i l'empatia -real o fictícia- amb el client, es juga amb el factor sorpresa, es simula i dissimula l'estratègia -en el currículum personal, en els negocis o en la política-, i es fa, és clar, espionatge industrial. Totes aquestes coses són presents a *L'art de la guerra*, i recordem que Sunzi diu que «la guerra és l'art d'enganyar».

Certament, avui són ben clars els indicis de reviscolament de guerres més o menys tribals o de les guerres de religió i, segons alguns, de civilització -per això es proposa de prevenir-les amb una «aliança»-; però no solament tenim «guerres de preus» o «guerres de comunicats» i «opes hostils», sinó que l'esport mateix -el de les grans competicions- està carregat de crits de guerra i d'accions d'extrema violència -emascarades i excusades perquè es presenten com a expressió de la «gran (o forta) personalitat» dels esportistes o com a gestos de patriotisme i de devoció nacional. És la mateixa violència -o molt semblant- que també es veu i propaga en el cinema, en el teatre, en totes les arts, i per això es parla amb naturalitat «d'art brutal» i de brutalisme en arquitectura.

En definitiva, la nostra és una societat extremadament agressiva, que organitza guerres, practica la violència i exerceix pressions i agressions constants. Sembla que l'art de la guerra ha tingut èxit -per sort, no del tot-, i que s'ha escampat a espais de l'existència que abans semblaven reservats i preservats a vivències tranquil·les, pacífiques, amables.

Bé, doncs, ¿com es pot combatre tot això, com es pot anar a una cultura de pau, com es pot desmuntar, immobilitzar, el corrent bèl·lic que, a la

superfície o subterràniament, continua fluint i ja ha fet moltes ramificacions i afluències? Ho pot fer l'art? No pregunto ara si *només* l'art ho pot fer, sinó si, almenys, ho pot fer ell. Recordem que, per als grecs, l'art i la tècnica anaven indissolublement units, que una tècnica sempre tenia aspectes artístics i que l'art sempre responia a exigències tècniques. Això de vegades s'oblida i es nega, però, en molts casos, s'ha mantingut fins avui. *L'art de la guerra*, de Sunzi, també hi està d'acord, tot i provenir d'una cultura ben diferent de la grega: per a Sunzi, la guerra és un art justament perquè no solament conté molts aspectes tècnics -que han de ser coneguts i controlats-, sinó que els conté amb moltes variables, amb molts elements impredecibles, sense cap garantia definitiva, perquè alguns d'aquests elements depenen de l'encert, de l'entusiasme, de la visió, de l'emoció que hi posin els que participin en la guerra. Cert, la guerra és una tècnica artística, és un art que implica molta tècnica.

Podem dir el mateix de la pau? És un art la pau? La pau, ¿ha de tenir en compte tècniques, ha d'usar recursos i explorar factors favorables o desfavorables, per molt contingents que aquests siguin? Els artistes, ¿poden fer alguna contribució significativa a favor de la pau? Alguns artistes -molts, de fet-, ni s'ho plantegen. Pensen que l'art té a veure amb molta tècnica, amb moltes tècniques, però no converteixen la pau, ni la justícia, ni la violència, en temes o en estímuls de la seva activitat artística. D'altres, s'ho plantegen seriosament, com també s'ho plantejava el filòsof Adorno, que preguntava si encara es pot fer art després dels horrors d'Auschwitz. La resposta d'alguns a aquest interrogant ha estat clara: precisament perquè s'han produït horrors com els d'Auschwitz l'art ha de tenir una pràctica compromesa. En cap cas l'art no s'ha de convertir en un pamflet o en una resposta simplement irada i desmanegada. L'art és el cultiu d'objectes bells -fets amb tècniques i suports materials diversos- que volen crear emoció en

l'artista i en l'espectador. Però la creació de bellesa emocionant i emocionada està sempre al servei de certes idees, de certs objectius, principis i metes, que poden ser molt diferents de persona a persona, i que ho han estat en diferents èpoques. Que l'art està al servei d'idees, objectius, principis i metes és el que han sabut, cadascú a la seva manera, Plató o Aristòtil, ho han mostrat les catedrals romàniques o gòtiques, ho ha practicat el Renaixement, i també ho han entès i dut a terme, per exemple, l'art nazi i el realisme soviètic. Així és com també s'entén i practica l'art -les arts-, en les societats democràtiques, que el posen al servei de causes ben diverses, sovint contradictòries, de vegades esplèndides, en algunes ocasions, frívoles i desencantades.

S'entén, doncs, que, en una societat democràtica, hi hagi artistes que s'inhibeixin mentre d'altres es comprometen, que n'hi hagi que denunciïn i que d'altres callin. I n'hi ha, com Pau Casals, que restringeixen la seva activitat artística, que la silencien, com a forma de denúncia, de denúncia sonora, sorollosa. Sota la dictadura franquista, Pau Casals només es veu amb cor de tocar quan així no recolza, ni directament ni indirecta, la barbàrie. El seu art és un art compromès, quan toca i quan deixa de tocar. Pau Casals -i altres, per sort- és compromès, té compromís, perquè s'ha obligat -amb una promesa que abraça tota la seva vida- a defensar uns principis, unes conviccions, uns valors. El seu compromís és el de respectar la promesa feta, la paraula donada. En aquesta línia, em semblen especialment significatius -d'entre els molts i interessantíssims documents aplegats en el llibre que avui es presenta- uns paràgrafs de la seva Carta-prefaci a *Converses amb Pau Casals*, de Josep M. Corredor. A les pàgines 158-159, diu Pau Casals:

«Tots els punts de vista mereixen d'ésser respectats, mentre responguin a conviccions sinceres, veritablement sinceres. Només afegiré que jo romanc

fidel al sentit humà i humanista de la música i que per a mi l'art i la vida continuen essent inseparables. (...) En el fons no he canviat: continuo sentint-me incompatible amb la injustícia, sento el mateix impuls de protesta davant les brutalitats. La diferència resideix en el fet que, des de la meua adolescència, la injustícia i la brutalitat s'han estès cada vegada més, mentre s'esmoreïa la capacitat d'indignar-se.

Quina tristesa quan hom medita sobre la indiferència, la lamentable i culpable indiferència actual!».

En l'actitud i en el comportament de Pau Casals s'hi descobreix fàcilment que la recerca de la pau no té camins automàtics, ja fressats, que no consisteix en mera repetició d'eslògans o de pràctiques preestablertes. La pau no és quelcom que s'obté de seguida, com un efecte a partir d'una determinada causa. La pau -que representa un canvi no solament d'una determinada acció política, sinó també de moltes repressions mentals i de moltes indiferències morals- és sempre el resultat de treballar a favor de la llibertat i de la justícia, a favor de la igualtat, a favor del respecte, del diàleg i de l'acceptació de la diversitat. El valor de la pau és sempre el *resultat* de la pràctica d'altres valors. Per això no és un valor inicial sinó, com qui diu, un valor final. En una societat conformada d'acord amb els valors de la llibertat, la justícia, el respecte o el diàleg, s'obté (o és més fàcil d'obtenir) una atmosfera social de pau, de goig en la convivència. És ben clar, però, que aquests guanys no poden ser només individuals, sinó que han d'arribar a ser socials, col·lectius. S'erren, per exemple, els que creuen que amb l'expressió «la meua llibertat comença on acaba la de l'altre» estan formulant un gran principi que defensa el respecte i la igualtat. No és cert. Aquest principi només apareix com a bo quan se'l proposa en una societat on es neguen totes les llibertats, la meua i la de l'altre. Qui, però, amb satisfacció i inconsciència, defensa que «la meua llibertat comença on acaba la de l'altre», convé que respongui també a la pregunta: i si la llibertat de l'altre

no s'acaba mai, ¿quan començarà la meva? Em sembla ben clar que només es pot parlar de justícia en la llibertat, de llibertat en la justícia, si, en comptes de dir «la meva llibertat comença on acaba la de l'altre», es passa a afirmar «la meva llibertat *comença on comença* la de l'altre», perquè les llibertats, en un sentit molt profund, han de començar juntes, tal com quan moren, moren juntes, moren per a tots.

La llibertat, la igualtat, la justícia i, doncs, la pau, han de ser valors concrets. Gairebé podríem dir que no han de ser només valors sinó que s'han de convertir en béns, en béns tangibles, vivibles, experimentables. Certament, la pau no és quelcom que es pugui posar en circulació només amb bona voluntat, com si fos una realitat pròpia, autònoma, sinó que ha de ser impulsada a través de les altres realitats existents, sovint dures, complexes, que, si se saben tractar, poden arribar a resultar riques i fructíferes, però que si no s'aborden correctament poden ser destructives i inhumanes. I això vol dir que cal aprendre a analitzar bé, rigorosament, la societat que ens envolta, que cal saber inventar i dissenyar propostes i posar en pràctica alternatives que transformin relacions de violència, opressió, misèria o desigualtat, en relacions veritablement pacífiques. Aquesta no és, directament, la feina de l'artista. Però l'artista ens pot fer adonar de la feina que cal fer i ens pot esperonar a fer-la. Perquè ell pot proposar bellesa i emoció a favor de causes que defensin la vida i no la mort, que protegeixin la llibertat en comptes d'ofegar-la, que inspirin sentiments d'humanitat més que no pas d'odi i menyspreu.

El cultiu de l'art és, sens dubte, el cultiu de l'esperit. (M'estranya que aquest no sigui un criteri -per borrós i vague que resulti, però, què no ho és a la vida?- per discriminar entre obres d'art i meres composicions subjectivament desanimades i objectivament insípides.) Perquè l'art pot ajudar també -potser

gairebé en primer lloc- a «estar en pau» amb un mateix. La darrera i més important justificació del cultiu de l'art en la vida de l'infant i en l'educació escolar no és una justificació més o menys teòrica o intel·lectual; allò que justifica de debò l'educació artística del ciutadà -inicialment, d'infants i joves- és l'objectiu d'aconseguir aquest «estar en pau» amb un mateix. I no cal que es faci cap ganyota en dir això, perquè aquest «estar en pau» no cal que sigui ni mel·lifu ni ensucrat, sinó que sovint serà el resultat de vèncer tensions, estressos i violències de tota mena.. De fet, només es pot estar en pau si es reconeixen els conflictes, si s'assumeixen les tensions i si, tant com sigui possible, s'intervé per fer-ho tot plegat més humà, més digne, més vivificant, és a dir, finalment, més pacífic.

L'art de la pau és, és clar, un art difícil, que, com el de la guerra, té tècniques i té recursos, però que ha d'estar ple d'emoció i de bellesa. Si la pau no és més bella que la guerra, com podem convèncer ningú perquè la busqui, perquè la persegueixi i s'hi comprometí?

El repte fonamental de la pau és, doncs, el cultiu d'una vida més humana, més bella, més digna, per a tots. Això implica, necessàriament, que els humans hagin d'arribar a acceptar, en primer lloc, que estan paradoxalment units per una gran pluralitat d'interessos i de passions sovint divergents. En segon lloc, hauran de posar en pràctica tots aquells recursos i estratègies que els permetin viure dignament i que fins i tot ho permetin als que són les seves antípodes, als seus contraris i enemics. Només així es poden preservar els caràcters distintius, propis de cada persona i grup, que no han de ser eliminats ni en els uns ni en els altres. L'art que admet contrastos, dissonàncies, contrapunts, l'art que treballa elements, cossos, colors, moviments i sons ben diversos, i els converteix en bells, combinant-los i modificant-los, pot ser un magnífic far que il·lumini les rutes de la pau. Són

les que ja transitem ara, i les que haurem de transitar demà, són les que encara hem de dissenyar, urgentment, atractivament. Per fer-ho, ens cal, no solament intel·ligència social i creativitat constant, sinó també coratge moral.

Molts n'han tingut. Molts encara en tenen. Ells saben, tots sabem, que la pau és alhora un art de moltes tècniques, una necessitat que ens ve imposada per sentit de llibertat i de justícia, però cap a la qual hem d'avançar amb dificultosa -sovint, misteriosa- lucidesa. La pau és un art que reclama disciplina, constància, resistència, novetat en la mirada, capacitat de sorprendre i de sorprendre's, d'admirar-se, d'il·lusionar-se. Aquestes són virtuts clarament artístiques. Els treballadors de la pau ho saben i s'hi comprometen. Perquè saben que, malgrat tot, la pau, personal i col·lectiva, sempre és encara possible.

Moltes gràcies.